

Key words: *strong state, religion, feeling for law and order, interaction of state and society.*

УДК 316.48: 159.922.4

І. В. Данилюк

ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ

Розглянуто і проаналізовано мотиваційні, ситуативні та когнітивні теорії конфлікту.

Ключові слова: *психологія міжетнічних конфліктів, теорії конфлікту.*

Щоб не знищити цей світ, ми повинні
теперішнім керувати з майбутнього.

К. Бурихтер

Під *етнічним конфліктом* розуміють будь-яку конкуренцію між етнічними групами – від реального протиборства за володіння обмеженими ресурсами до конкуренції соціальної – у всіх випадках, коли його суб'єктами стають групи людей, що ототожнюють себе за етнічними характеристиками.

Причини міжетнічних конфліктів повинні розглядатися у рамках більш загальних теорій. Майже всі психологічні концепції явно чи приховано враховують соціальні причини міжгрупових конфліктів і причини соціальної конкуренції та ворожості, які проявляються в діях та уявленнях. В англійській мові є два різні слова на позначення двох видів причин: “*reason*” (те, задля чого відбувається конфліктна дія, ціль дії) і “*cause*” (те, що призводить до ворожих дій або міжгрупової конкуренції) [6].

Зазвичай психологи не сумніваються в наявності *reason* у всіх або більшості міжгрупових конфліктів, але ці конфлікти інтересів, несумісних завдань у боротьбі за обмежені ресурси, залишають для вивчення представникам інших наук. А самі як *cause* розглядають ту чи ту психологічну характеристику.

На сьогоднішній день можна говорити про мотиваційні (А. Бандура, Л. Берковіц, К. Лоренц, В. Мак-Дугалл, Е. Міллер, Ф. Перлз, З. Фройд), ситуативні (М. Шериф) та когнітивні (М. Білліг, Г. Таджфел, Дж. Тернер) теорії конфлікту.

У мотиваційному підході вирізняють дві основні концепції пояснення агресивної поведінки людини, яка призводить до виникнення міжгрупових конфліктів: біологізаторську й соціологізаторську.

Прихильники біологізаторської концепції (К. Лоренц, В. Мак-Дугалл, Ф. Перлз, З. Фройд) розглядають агресивність як один із атавізмів, який успадковано від примітивних предків, за такої думки значення соціалізації людини фактично ігнорується.

Автор однієї з перших соціально-психологічних концепцій В. Мак-Дугалл приписав прояв колективної боротьби “інстинкту забіякуватості” [15]. Подібний підхід називають гідравлічною моделлю, адже агресивність не є реакцією на подразнення, просто в організмі людини наявний певний імпульс, зумовлений його природою. Мак-Дугалл порівнював інстинкти людини з газовим балоном, із якого постійно вивільнюється отруйна речовина. Його підтримував відомий психіатр Ф. Перлз, стверджуючи, що накопичена агресивна енергія, подібно до води, яка стримується греблею, нестримно прагне вирватися назовні [4].

З. Фройд також дотримувався гідравлічної моделі психіки: що менше агресивність вихлюпується зовні в деструктивних актах, то сильніший її тиск на психіку індивіда і більшою є ймовірність, що цей потяг прорве всі загати і виявиться в актах невмотивованого насильства. Оскільки агресивність властива людській природі, жодними суспільними реформами не можна приборкати насильство.

В описі міжгрупових відносин і насамперед міжгрупової агресії Фройд багато запозичив у Г. Лебона та В. МакДугалла. На його думку, ворожість між людьми неминуча, адже конфлікт інтересів у принципі вирішується тільки за допомогою насильства. Людині властивий деструктивний потяг, який спочатку спрямований усередину (потяг до смерті – *Tanatos*), але потім спрямовується на зовнішній світ, отже, він є сприятливим для людини. Ворожість сприятлива і для залучених у неї груп, адже створює почуття стабільності, спільності в цих групах. Саме добродійність

ворожості для людини, групи й навіть об'єднань груп призводить до неминучості насильства.

Механізмом формування ворожості до “чужих” і прихильності до “своїх”, як стверджує Фройд, є комплекс Едіпа, іманентне розгортання якого триває не тільки в дитячому, а й дорослому віці. Як відомо, згідно з концепцією Фройда, дитина відчуває до батька водночас і любов, і ненависть. Амбівалентність емоційних відносин раннього дитинства переносять згодом на соціальну взаємодію: любов до батька трансформується в ідентифікацію з лідером групи, а також з членами групи, які мають подібну ідентифікацію, ненависть і агресію переносять на аутгрупу.

Подібно до того, як у дитячому віці любов і ненависть до батька є взаємопов'язані, взаємозалежні, не можливі одна без одної детермінанти психічного розвитку особистості, інгрупова згуртованість, з одного боку, і аутгрупова ворожість – з іншого, стають так само взаємопов'язаними, не можливими одна без одної детермінантами соціальної взаємодії.

Отже, аутгрупова ворожість є головним засобом підтримання згуртованості й стабільності групи.

Поставлені Фройдом проблемні питання перебувають у центрі уваги етологів, психологів, соціологів тощо. Агресивність, безперечно, не зводиться повністю до впливу соціального середовища, вона виявляється у всіх видів тварин, відіграє значну роль у багатьох формах психічних порушень, не кажучи вже про соціальні прояви агресивності.

Представники другої концепції (В. Холличер, Е. Фромм та ін.), опонуючи біологізаторам, стверджують, що інститут взаємовбивства існує тільки з часів неоліту (10 тис. років) і є не вродженою, а суспільно “навченою” формою людської поведінки – війною. Ведення війни, на їхню думку, не є біологічно детермінованою дією, воно не закладене в натурі людини. Історія говорить про відсутність у первісному суспільстві “війни всіх проти всіх”. Так, навіть наскельний живопис не закарбував жодного епізоду, який би відображав зіткнення між людьми.

На противагу інстинктивістам (К. Лоренц, В. Мак-Дугалл, З. Фройд), теорія “соціального научіння” Бандури постулювала закономірність научіння агресивних видів поведінки через безпосередній досвід індивіда. Як один із чинників, які негативно впливають на механізми, що

стримують агресію, перетворюють насильство на звичний зразок дій людини й спотворюють її уявлення про реальний світ, учений визначив засоби *mass media* як засіб символічного моделювання. Наприклад, він виявив, що діти, які спостерігали агресивну поведінку дорослого, здійснювали більше агресивних актів, ніж діти із контрольної групи, яка взагалі не мала досвіду спостереження за моделлю, й, порівняно з контрольною групою дітей, відтворювали більше реакцій, які були докладною імітацією поведінки моделі. Діти, які спостерігали за поведінкою неагресивного дорослого, здійснювали набагато менше агресивних реакцій, ніж контрольні суб'єкти.

В усіх переглянутих теоріях, які відносять до мотиваційних, відбувається протистояння двох немовби діаметрально протилежних позицій. Інстинктивістська позиція зводить усе руйнівне в людині до досвідомого, докультурного, тваринного первня, інша – біхевіористська – виводить деструктивність із соціального середовища.

Е. Фромм запропонував поєднати їх у контексті біосоціального існування людини: маючи біологічні корені, агресивність одночасно зазнає певної трансформації під впливом соціальних умов [9]. Головну проблему психології індивіда він убачає у специфіці його ставлення до світу, а не в задоволенні або фрустрації тих чи тих інстинктивних потреб. Хоч такі потяги, як голод, спрага тощо, – спільні для всіх людей, проте потяги, які спричиняють відмінності в людських характерах (наприклад, любов, ненависть, прагнення до володарювання і т. ін.), є продуктами соціальних процесів. Суспільство виконує не тільки функцію пригнічення людської психіки, а й функцію творчу. Природа людини, її пристрасті – продукти культури, досягнення історії.

Фромм критикує розуміння агресивності як у інстинктивізмі (окремі тези вчення К. Лоренца, В. Мак-Дугалла, З. Фрейда), що трактує її як незмінний чинник психічного життя, який, заданий біологічно, має тенденцію до накопичення й шукає розрядки в деструктивних поведінкових актах, так і в біхевіоризмі [18], що розглядає агресивність тільки в контексті візуальної поведінки, виключаючи з аналізу цілісну людську особистість.

Фромм також розвиває теорію Фрейда щодо суперечності між Еросом і деструкцією, між тим, що споріднене з життям, і тим, що споріднене зі

смертю. Інстинкт смерті є злякисним феноменом, який починає панувати тою мірою, в якій Ерос не може розгорнути своїх потенцій. Тому Фромм заперечує Фройдю: він вважає інстинкт смерті психопатологічним проявом, який не корениться в людській біології, тільки життя – єдина вихідна сила. Інстинкт життя створює первинну потенцію в людині, інстинкт смерті – вторинну. Первинна потенція розвивається за того випадку, коли є належні умови для життя. Якщо життєві сили фрустровані, з'являються некрофільські тенденції, які починають домінувати [9].

З огляду на це Фромм вирізняє два види агресії (доброякісну та злякисну) і робить наголос на тому, що вони виконують дві різні функції: адаптивну й руйнівну. Це розрізнення між біологічно адаптивною та біологічно неадаптивною формою агресії дає змогу усунути плутанину у трактуванні поняття “агресія”. Ті, хто виводять людську агресивність із самої родової сутності людини, змушують своїх опонентів, які не хочуть зовсім розлучатися зі сподіванням на мирне життя, применшувати масштаби людської жорстокості. І ці адвокати-миротворці, стверджує Фромм, нерідко висловлюють оптимістичні прогнози розвитку людства. Якщо розмежувати агресію на оборонну й злякисну, то така необхідність зникає. Тоді припускають, що злякисна частка агресії не є вродженою, а отже, вона не може вважатися невикоріненою. Така агресія не є біологічно адаптивною і не покликана захищати вітальні потреби людини. Щоправда, критерій розрізнення доброякісної й злякисної агресії залишається невиразним, адже сфера вітальних потреб у людини значно ширша, ніж у тварин, і включає не тільки фізичні, а й психічні умови.

Доброякісна (оборонна) агресія бере початок у світі людських інстинктів, злякисна вкорінена в людському характері, пристрастях, за якими приховано спонукання аж ніяк не природного, а екзистенціального походження.

Таким чином, корені всіх проявів агресивності й насильства фундатори мотиваційних концепцій шукають в індивідуальній психології, в суб'єктивності світу людини.

З принципово інших теоретичних позицій підходить до проблеми міжгрупових конфліктів американський учений Музафер Шериф [17]. Л. Росс і Р. Нісбетт стверджували, що дослідження Шерифа, які вважають

класичними в американській соціальній психології, нав'язано ідеями найвидатнішого ситуаціоніста XIX ст. Карла Маркса, для якого засадничим у концепції було те, що не свідомість людей визначає їх суспільне буття, а, навпаки, суспільне буття визначає свідомість [5].

Джерела міжгрупової ворожості Шериф убачає в об'єктивному конфлікті несумісної мети та інтересів взаємодійних груп, неминучому за ситуації конкурентної взаємодії представників цих груп. Це єдиний конфлікт серед міжгрупових конфліктів, причину якого – *reason* міжгрупової ворожості (реальний конфлікт інтересів) – розглядають одночасно й як *cause*.

Експерименти Шерифа, здійснені в середині 50-х років XX ст. в американському містечку Робертс Кейве, у літньому таборі для підлітків (11 – 12 років), дали змогу виокремити вплив ситуації на прояви людиною агресії стосовно інших (людей, груп, племен). Експерименти Шерифа, що стали хрестоматійними, по-перше, проведено на реальних, а не на штучно створених лабораторних групах, а по-друге, ці дослідження були лонгітюдними.

Головною метою дослідження було вивчення впливу міжгрупової взаємодії (кооперація або конкуренція) на спосіб взаємовідносин між групами й усередині груп. Адміністрація табору спеціально організовувала взаємодію між групами підлітків так, щоб вона мала виражений характер змагання, в якому тільки одна із груп могла здобути перемогу. Дослідники планували діяльність груп таким чином, щоб у них розвивалася внутрішньогрупова згуртованість, визначалися групові ролі, зокрема лідерські, норми, правила поведінки й санкції проти тих, хто їх порушує. Завершення формування груп визначили за тим, що діти починали усвідомлювати себе як єдине ціле.

Саме ж формування груп в експерименті здійснювали по-різному. В одному випадку на першому етапі, після приїзду підлітків у табір, їхню діяльність було організовано так, щоб хлопчики мали змогу самі встановлювати дружні стосунки. На другому етапі підлітків поділили на дві групи, з метою руйнування дружніх зв'язків, які склалися під час знайомства. Водночас спостереження за підлітками показали, що в стосунках між представниками різних груп до початку конкурентної взаємодії між ними були відсутні прояви ворожості. Третій етап полягав у

низці змагань, де одна група ставала беззаперечною переможницею, а інша зазнавала поразки. Міжгрупові змагання на цьому етапі вели до соціально-психологічних ефектів, які безпосередньо стосуються міжгрупових конфліктів.

У другому випадку в експерименті не було “чистого” першого етапу, адже підлітки приїздили у табір уже заздалегідь поділеними на дві окремі групи. У цій ситуації деякі прояви міжгрупової ворожості, зокрема відмінності в атитюдах стосовно “своїх” і “чужих”, відзначено на самому початку спільного проживання в таборі, тобто за відсутності конкурентної взаємодії між групами. У цьому експерименті дослідники додали ще один етап: конкурентні групи ставили у проблемну ситуацію, подолання якої потребувало об’єднання зусиль обох груп (несправність водогону чи вантажного автомобіля, яким привозили продукти). На цьому етапі дослідження зафіксовано зниження міжгрупової ворожості; часткове відновлення або створення нових дружніх відносин всупереч рамкам групового членства, хоча сліди попередньої міжгрупової ворожості не було ліквідовано повністю.

Згідно з результатами досліджень Шерифа, головною причиною виникнення міжгрупових конфліктів є спосіб взаємодії між групами (кооперація або конкуренція). Було переконливо встановлено, що як інстинкти, так і принципи поведінки, засвоєні в родині, можуть відступати на задній план, якщо життєва ситуація зумовлює конкуренцію або кооперацію між групами. Період, в який проводилися дослідження Шерифа, характеризувався прагненням перевірити всі теоретичні концепції минулих часів. Як правило, виявлялося, що академічні кабінетні теорії не витримували випробувань реальним життям і були слухними лише почасти. Однак і відкидати їх не можна, оскільки ці описи дають змогу зрозуміти та об’ємно уявити композицію причин і стимулів тої чи тої поведінки людини стосовно інших.

Працями Шерифа започатковано принципово новий підхід до дослідження міжгрупових відносин, коли джерела міжгрупової ворожості чи згуртованості шукають не в індивідуальних мотиваційних чинниках, а в характеристиках самої міжгрупової взаємодії.

Водночас концепція Шерифа виявилася однобічною, адже вона не може пояснити численних фактів прояву зовнішньогрупової ворожості й

упередженості в оцінках своєї й чужої групи, які виникають за відсутності об'єктивного або реального конфлікту інтересів (об'єктивного в тому сенсі, що лише одна з груп могла стати переможницею за рахунок іншої) й загалом попереднього досвіду міжгрупової взаємодії. Ця концепція залишає поза розглядом не менш суттєві для розуміння цих феноменів внутрішні (когнітивні й емоційні) процеси.

Представники когнітивістського напрямку (М. Білліг, Г. Таджфел, Дж. Тернер) заперечили жорстку, прямолінійну залежність міжгрупової ворожості лише від зовнішніх чинників. Результати досліджень показали, що аутгрупова ворожість можлива і без об'єктивного конфлікту інтересів. (Такі висновки в імпліцитній формі є вже в експериментах Шерифа). Зокрема, в експериментах К. Фергюсона і Г. Келлі групи виконували різні завдання – наприклад такі, як накреслення плану міста чи складання оповідань. Незважаючи на те, що експериментальна процедура не передбачала групового змагання, члени груп у оцінюванні продуктів їх власної групи та аналогічних продуктів чужої групи мали тенденцію переоцінювати результати власної й недооцінювати результати аутгрупи, навіть тоді, коли вони самі не брали безпосередньої участі в роботі.

Ці дослідження привели до постановки питання про причини та форми міжгрупової дискримінації, про роль суто когнітивних процесів у регуляції міжгрупової взаємодії.

У річищі когнітивістської традиції було запропоновано так звану “теорію соціальної ідентичності”, фундаторами якої є лідер Європейської асоціації експериментальної соціальної психології (ЄАЕСП) Г. Таджфел та Дж. Тернер. Г. Таджфел та його послідовники (М. Білліг, Дж. Тернер та ін.) провели серію лабораторних експериментів, які отримали назву “експерименти з матрицями Таджфела” або “експерименти з мінімальної міжгрупової дискримінації” [14]. У цих експериментах випробовуваних – дітей або студентів – випадковим чином розподіляли по двох умовних, або номінальних, групах, а віднесення їх до тої чи тої групи проводилось на підставі незначних критеріїв (наприклад, надання переваги одному з художників-абстракціоністів: Паулю Клеє чи Василеві Кандинському або тенденції до переоцінки чи недооцінки кількості точок при їх короткотривалому показі на тахістоскопі тощо). Все це робили із спеціальною метою – виключення із ситуації експерименту чинників, які

можна було б розглядати як об'єктивні причини міжгрупової дискримінації: конфлікт інтересів, взаємодія між випробовуваними, попередня ворожість тощо.

На другому етапі випробовувані індивідуально розподіляли плату за участь в експерименті між двома іншими учасниками, про яких їм було відомо тільки те, до якої із двох груп ті належать. Окрім того, щоб позбавити випробовуваних корисливої мотивації, їм повідомляли, що вони за жодних умов нічого не отримають. Визначення винагороди учасникам експерименту здійснювали за допомогою спеціально розроблених таблиць, в яких фіксували в різних варіантах абсолютні розміри сум, які належать представникові “своєї” й “чужої” групи, та їх співвідношення. Стратегія розподілу була такою: зрівнювальна (справедлива), максимальна сума для обох учасників, максимальна вигода для представника своєї групи (абсолютний інгруповий фаворитизм), максимальна відмінність на користь представника своєї групи (відносний інгруповий фаворитизм) та інтегральний інгруповий фаворитизм як співвідношення двох попередніх стратегій.

Розподіляючи гроші, випробовувані віддавали перевагу представникам “своєї” групи; водночас домінувала стратегія, пов'язана з установами максимальних відмінностей між групами на користь “своєї”. Незважаючи на те, що випробовувані були розподілені на уявні групи, ніколи не бачили ні “своїх”, ні “чужих” і ні з ким із них не спілкувалися, вони віддавали перевагу членам “своєї” групи, більш щедро винагороджуючи їх порівняно з “чужими”.

Дослідження Г. Таджфела переконливо довели наявність інгрупового фаворитизму (від лат. favor – прихильність) та міжгрупової дискримінації навіть “мінімальних”, тимчасових груп. Суттєвим є те, що згодом дослідження реальних, а не “мінімальних” груп у природних, а не в лабораторних умовах також виявили міжгрупову диференціацію і дискримінацію. Так, англійський соціальний психолог Руперт Браун, проводячи дослідження на авіабудівних заводах, переконався в тому, що бригади робітників ладні були навіть втратити на власному заробітку, аби зарплата в інших бригадах була нижчою, ніж у їхній [2]. Тобто виробничі групи порівнювали себе одна з одною і прагнули до того, щоб хоча б у чомусь (але бажано в суттєвому – наприклад, зарплаті) мати перевагу над

“ними”. Водночас вони не порівнювали себе з групами іншого рівня, наприклад з адміністрацією, чия зарплата була, безперечно, вищою, оскільки адміністративні працівники – не їхній рівень для порівняння.

Людям властиво приносити в жертву абсолютну мету задля досягнення відносної. Нехай їм самим буде гірше, але все-таки краще, ніж тому, кого вони вважають своїм суперником; варіант “нам краще, але суперникові також” взагалі не розглядається: “перемога над суперником набагато важливіша за абсолютну вигоду”. Ці припущення підтверджують психологічні експерименти та опитування суспільної думки. Гантінгтон зазначає, що, попри невдоволення економістів, американці не раз заявляли: нехай вони житимуть гірше, проте, як і раніше, випереджатимуть японців; варіант “жити краще, але відстати від японців” нікого в Америці не влаштовував [10].

Отже, саме когнітивні процеси, на думку Таджфела, і пояснюють отримані ним в лабораторії дані, так само, як і багато інших моментів у реальній міжгруповій взаємодії. В річищі когнітивізму Таджфел пропонує перегляд самого терміна “соціальна група”. Доти соціальну групу розглядали:

1. або з позиції мотивації й взаємозалежності: коли індивіди пов’язують один з одним задоволення своїх потреб;
2. або з позиції соціальної структури й мети: коли зв’язки між індивідами організують і регулюють за допомогою системи ролей і норм, що поділяються;
3. або з позицій інтеракції – коли індивіди перебувають у постійному контакті, комунікації й взаємодії один з одним.

На думку авторів теорії соціальної ідентичності, всі ці визначення зроблено на підставі досліджень малих груп, і в них не враховано такі соціальні категорії, як нації, раси, класи, релігії, професії тощо. Наприклад, члени великої групи – французи – не кооперуються як одна спільнота для досягнення спільної мети, не інтегровані в одну систему ролей і норм, не можуть вступити в безпосередній контакт. Група, як стверджують Таджфел і Тернер, – це “сукупність індивідів, які сприймають себе як членів однієї соціальної категорії, поділяють емоційні наслідки цього самовизначення і досягають певного рівня погодженості в оцінці групи та їхнього членства в ній” [19, 40]. Інакше кажучи, французів

об'єднує лише те, що вони сприймають себе французами і тим самим вирізняють себе з-поміж усіх “не французів” з відповідною оцінкою цієї відмінності.

Отже, згідно з когнітивістською теорією формування групи відбувається в тому випадку, коли два (або більше) індивіди починають усвідомлювати і визначати себе з позиції інгрупової – аутгрупової категоризації. Сам факт членства у групі (або, за когнітивістською термінологією, в “категорії”) автоматично формує соціальну ідентичність. “Категоріальне” членство автоматично розгортає ланцюжок когнітивних процесів, послідовно доводячи його до міжгрупової диференціації на ментальному рівні й, відповідно, до міжгрупової дискримінації – на поведінковому.

Таким чином, якщо фундатори ситуаційних концепцій корені всіх проявів агресивності й насильства шукають у матеріальних відносинах, в ситуаціях, то творці когнітивістських концепцій звертають увагу на роль суто когнітивних процесів у регуляції міжгрупової взаємодії.

Література

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. – Москва : Изд-во МГУ, 1990.
2. Браун Р. Межгрупповые отношения // Перспективы социальной психологии / [под. ред. М. Хьюстона, В. Штребе, Д. М. Стефенсона]. – Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001.
3. Лоренц К. Агрессия (так называемое “зло”). – Москва : Прогресс, Универс, 1994.
4. Перлз Ф. Эго, голод и агрессия. – Москва: Смысл, 2000.
5. Росс Л. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт. – Москва : Аспект Пресс, 1999.
6. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. – Екатеринбург: Деловая книга. – Москва : Институт психологии РАН “Академический Проект”, 2000.
7. Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]. – Москва: Политиздат, 1990.
8. Фрейд З. Психоанализ. Религия. Культура. – Москва : Ренессанс, 1991.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва : Республика, 1994.
10. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – Москва : “Изд-во АСТ”; “Транзиткнига”, 2004.
11. Холличер В. Человек и агрессия. З. Фрейд и К. Лоренц в свете марксизма. – Москва : Прогресс, 1975.

12. Bandura A. Social Learning and Personality Development. – New York : Holt, Rinehart & Winston, 1963.
13. Berkowitz L. Aggression: Its causes, consequences, and control. – New York : McGraw-Hill, 1993.
14. Billig M. Social categorization and similarity in intergroup behavior // European Journal of Social Psychology. – 1973. – Vol. 3.
15. McDougall W. Introduction to Social Psychology. – Boston, MA: John W. Luce and Company, 1926.
16. Miller N. E. Social Learning and Imitation. New Haven. – New Haven : Yale University Press, 1941.
17. Sherif M. Social interaction : process and products : selected essays. – Chicago : Aldine Pub. Co., 1967.
18. Skinner B. F. The Behavior of Organisms: An Experimental Analysis / B. F. Skinner. – New York : Appleton-Century-Crofts, 1938. – 457 p.
19. Tajfel H. An integrative theory of intergroup conflict / H. Tajfel, J. C. Turner // W. G. Austin, S. Worchel (eds.). The social psychology of intergroup relations. – Montrey, Calif., 1979. – P. 33-47.

I. Danylyuk. Determinants of interethnic conflicts: psychological theories

Examined and analyzed the motivational, cognitive theory and situational conflict.

Key words: *psychology of ethnic conflicts, theories of conflict.*

УДК 316.24

К. М. Корж

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СОЦІОЛОГІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто питання формування категоріально-понятійного апарату соціології девіантної поведінки з точки зору пізнавального потенціалу основних понять і їх відповідності предметній області спеціальної соціологічної теорії.

Ключові слова: *соціальні відхилення, девіантна поведінка, поняття, операціоналізація понять.*

Актуальність теми зумовлена важливим значенням соціальних відхилень та девіантної поведінки в функціонуванні та розвитку сучасного